

Тетяна Ткаченко

УДК 821.161.2–32.09

БУРЛЕСКНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЦИКЛІ ІВАНА КЕРНИЦЬКОГО “РІДНИМИ ОБНІЖКАМИ”

У статті розглядається специфіка малої прози письменника-емігранта Івана Керницького. Досліджуються формальні та змістові складники творів, з'ясовується роль і значення бурлеску в текстовій організації. Особливу увагу приділено ідіостилю автора.

Ключові слова: бурлеск, інтертекст, іронія, перифраз, стилізація.

Tetyana Tkachenko. Burlesque trends in the cycle “The Native Patches” by Ivan Kernytskyi

The article considers specificity of the short prose by the emigrant writer Ivan Kernytskyi. It focuses on the formal and substantive components of the works and estimates the role and importance of burlesque in textual structure. Special attention is given to the author's personal style.

Key words: burlesque, intertextuality, irony, periphrasis, styling.

Ім'я Івана Керницького (1913–1984) досі залишається маловідоме читачам. Лише в 1990-х роках в Україні почали з'являтися поодинокі публікації художніх текстів письменника. Тільки зараз його спадщина повноцінно повертається до реципієнта. Водночас вона майже недосліджена літературознавцями (Р. Горак, Т. Шах). Тому варто виокремити й дослідити головні складники творів та з'ясувати домінанти ідіостилю І. Керницького. Творчість письменника досить розмаїта. Його спадщина містить п'єси, новели, оповідання, фейлетони та гуморески. Саме у творах останнього жанру подано головні особливості авторської рецепції людини та світу.

Гумористична збірка Івана Керницького “Перелетні птахи” складається з циклів, у першому з яких – “Рідними обніжками” – презентовано зображально-виражальні засоби, властиві авторському стилю загалом. Письменник залучає різноаспектні деталі на мовному, жанровому і сюжетному рівнях, увиразнюючи персонажів чи порушену проблему. Твори циклу об’єднує постать наратора. Він виступає обсерватором й опосередкованим учасником подій. Присутність оповідача всередині колізії досягається певними авторськими знахідками: наратор оприявнює перипетії за допомогою експресивно забарвленої лексики, звуконаслідування, іронічності, помічає жести й міміку дійових осіб, виступаючи своєрідним коментатором сільського шоу у прямому ефірі. Іван Керницький перетворює реципієнта на співрозмовника, який сприймає події тут-і-зараз. Доречно зазначити, що письменник зображує різні царини людської життєдіяльності (культура, наука, спорт, освіта), проектуючи конкретне / особисте на універсальний / загальнонаціональний рівень.

У творі “Резигнація пана Кораби” розкрито чиновницьку недолугість, висміяно бюрократичний устрій на прикладі функціонування 3-класової народної школи села Закамарки. Боротьба за громадське постачання, зокрема дрова, перетворюється на змагання хитрості між паном солтисом і новим управителем школи. В образі Миколая Кораби письменник відтворив типового представника чиновництва, який використовує посаду для власного збагачення на правах господаря громади. Водночас новий очільник також не гребує протиправними засобами, здобуваючи прихильність повітового інспектора завдяки його захопленню марками. Перемагає той, хто першим улестить потрібну людину. Побутову суперечку Іван Керницький розглядає крізь призму села і селян. Тож незначні та звичні для більшості події набувають небаченого масштабу в рецепції безпосередніх учасників, що сповна використовує наратор, іронізуючи над усім, що відбувається. Письменник вдається до бурлеску, аби змалювати образи чиновників.

Передусім варто розглянути фабулу, оскільки суперечка через дрова набуває масштабу вселенського конфлікту, щонайменше області, а щонайбільше світу. Адже наратор визначає смертельний ризик у залагодженні справи й історичну важливість закамаркських перипетій, порівнюючи їх зі світовими катаклізмами. Він посилює рецепцію подій, ототожнюючи особисті й загальносвітові факти, що досягається завдяки переліку подій упереміш (поява комети, народження теляти, австрійська війна, шлюб Лайзорової Сурки, тиф, паціфікація та згоріла гречка тощо). Замкнення у школі “трьох найвизначніших громадян”, як перший подібний випадок, зумовлює “революцію”, що втілюється у проведенні засідання “тверезих членів Ради”. Визволення чоловіків перетворюється на своєрідну виставу, розпочату виттям 124 зареєстрованих собак. Глобальність дійства підкреслюється народним віче, у якому громада розділяється на коаліцію та опозицію, пропонуючи різні шляхи відкриття школи. Зрештою, формується делегація до Данила Фуркала, який звільняє змерзлих ув’язнених.

Міркування представників влади про належне формування карної бази, зокрема пропозиція очільника поліції підробити докази фізичного насилля, виявляє пріоритети мислення захисників закону – підступність, брехливість, лицемірність. Натомість захист шкільним інспектором улюбленця, котрий завчасно дав хабара, висвітлює обмеженість вищого керівництва, яке нічим не відрізняється від підлеглих. Письменник не оцінює персонажів, але доводить мізерність керманічів через порушення морально-етичних приписів. Гумористична розповідь набуває саркастичного забарвлення в аспекті виявлення двійників на рівні села, області, а надалі – міста і країни.

Для висвітлення сутності деяких мешканців, маргінальності й нікчемності чиновників та їхніх визволителів письменник вдається до перифразу, завдяки якому відбувається смислова градація у сприйнятті персонажів і викриття амбівалентності людського ества: ув'язнені – члени “Комісії Трьох”, “світочі села”, “мученики за всенародні інтереси”, два хруни й перевертень, тітка Текля – “ходяча хроніка села”, шкільний інспектор Славомір Новотний – “визначний педагог” та “порядний хлоп”, Данило Фуркало – “людина з високорозвиненим почуттям громадської солідарності”, “непересічна індивідуальність” і “член секції розбивання чужих комор” тощо.

Варто звернути увагу на власні назви, які також виявляють риси персонажів. Прізвище нового управителя Романа – Гніздович – вказує на господарський пріоритет у керуванні школою, громадського поліцая – Пукавка, тобто дитяча забавка, – на інфантильність, що виявляється в безглузких вчинках і безпомічності чоловіка. Комендант пожежної сторожі Антін Хрущ (жук-шкідник – згадка про щент вигорілу гречку). Фуркало – дзиґа – прізвище визволителя та сільського крадія, котрий виплутається з будь-якої ситуації.

На мовному рівні автор вкраплює в розповідь описи реакції людей, а в мовленні наратора і персонажів використовує урочисту лексику, притаманну дипломатичним колам, наукові факти, властиві лекційному формату, макаронізми, аби підкреслити абсурдність колізії, невідповідність займаним посадам, природне почуття гумору громади та нерозв'язані досі нагальні питання для українства. Наприклад, згадуючи раз у раз про утраквістичну дітвору, письменник порушує проблему незнання мови, що виявляється в суржику і спотворенні слів дорослими. Крім того, у полілог інспектора і прохачів-скаржників Іван Керницький вбудовує анекдот на основі омонімічної гри (кіт – Грицько Кіт), аби підкреслити глупство співрозмовників.

Стилізує оповідання під народну оповідку, письменник залучає фольклорний інтертекст (“не з Грицем справа”), а також створює власні прислів'я і приказки, використовує влучні порівняння: “Ви ще, може, і не казали на хліб “папа”, як нам уже на тому градусі латали прутом шкуру” [1, 335]; “удекорована павутинням” голова старости нагадує наратору оздоблений на свято 3-го травня (День Конституції Польщі) “Дом Людови”.

Отже, розповідаючи історію протистояння старости й директора школи, письменник реалізує гумористичні засоби в зображенні персонажів та подій. Він охоплює значний тематичний спектр, висвітлює риси чиновництва, порушує позачасові питання, відтворює розмаїття характерів та виказує кульмінацію твору в його найменуванні. Адже слово “резигнація” означає покірність, відмову від опору, а не письмову скаргу, як вирішили “світочі”. Тобто Іван Керницький підкреслює неучтво й недолугість бюрократів.

Доречно зазначити, що, звертаючи особливу увагу на культурну царину як доміную в розвитку держави, письменник завжди порушує дотичні питання, котрі охоплюють суспільні галузі життя. Наприклад, у гуморесках із літературним пріоритетом він акцентує на низці дотичних проблем.

У творі “Злощасний рукопис” Іван Керницький досліджує аспекти рецепції художнього тексту. Духовний рівень сприйняття поєднується з фізіологічними потребами, оскільки читання описів щедрих банкетів призводить до смерті голодного літературознавця. Проте розрив серця пана Головенка пов'язаний не з майстерністю автора “історичної” повісті (у чому помітно алюзію на “Натуральну історію” Плінія Старшого, згадану в “Салдацькому патреті” Г. Квітки-Основ'яненка), а зі скрутним матеріальним становищем гуманітаріїв: “... і розцвіла б ти, українська літературо, як маків цвіт, коли б одні автори менше писали, а другі – більше їли” [1, 371].

Варто зазначити, що трагікомічна історія містить чимало порушених автором позачасових питань. Надаючи характеристику новому письменнику, редактор одразу вказує на те, що колишній управитель державного маєтку – графоман, що підтверджує кількість передбачених томів (шість), де перший він вимірює не якістю твору, а його вагою (два з половиною кілограми). Цитування розділів повісті доводить слушність подібних висновків. Адже художній текст складається винятково з переліку страв без жодних історичних подій, а зі “старокняжої доби” наявні лише не персоналізовані князь і княгиня. В образі Власа Хлібоїденка презентовано тих псевдомитців, які завдяки грошам позиціонують себе письменниками, видають безглузді твори та пропагандують “чтиво”, знижуючи рівень культури загалом. Водночас критик і рецензент Головенко зазначає важливість належної уваги до кожного рукопису невідомого автора, оскільки він може бути вартим друку та поширення. Так, Іван Керницький наголошує на потребі відкритості культурного простору, зокрема необхідній допомозі новачкам саме державних організацій, представники якої часто захищають визнане обмежене коло діячів, боячись конкуренції.

Доречно зауважити символічність власних імен. Письменник назвав автора шеститомної повісті відповідно до його літературного шедевра, звернувшись до язичницьких вірувань. Прізвище Хлібоїденко характеризує авторські пріоритети в мистецтві та житті. Ім'я Влас, імовірно, пов'язано з Велесом – богом родючості, якого часто зображували у вигляді бика (це персонажі повісті “Ратище в серце”). Натомість вибір прізвища рецензента, доктора, критика та літературознавця виявляє антиномію духу, розуму й тіла. Найменування пана Головенком мало би засвідчувати його інтелектуальні здобутки, завдяки яким він став знаним фахівцем. Однак інстинкти перемагають здоровий глузд, освіту, культуру й виховання. Тож доктор перетворюється на первісного дикуна, котрий змагає від голоду, а духовні й розумові задатки поступаються фізіологічній нестямі, що зумовлює божевілля та, зрештою, смерть від рецепції мистецького твору.

Відтворюючи трагікомічність колізій, письменник вдається до медичних нюансів, аби відобразити повноту страждання літературознавця. Градація втілена в емоційному (радість, сум, роздратування, шал) і фізичному (усмішка, хворобливий рум'янець, тремтіння рук, розрив серця) аспектах, висвітлюючи силу впливу мистецтва у гротесковому вияві. Тому назва повісті “Ратищем просто в серце” набуває буквального значення для її реципієнта.

Гумореска “Пропагандивна поїздка” також пов'язана з художньою словесністю. Письменник наголошує на духовній спразі української громади. Сільська спільнота обрана, щоб підкреслити універсальність і нагальність проблеми браку мистецької пропозиції. Адже попри важкі умови життя навіть т.зв. периферія залишається представником тієї нації, предки котрої за Середньовіччя були найосвіченішими в Європі (понад 70 % письменних). Натомість її керманічі не можуть забезпечити культурний запит, стримуючи і знижуючи духовну основу самобутності українства.

Іван Керницький викриває ілюзію діяльності державних установ на прикладі псевдопросвітнього заходу в селі Закамарки. Лекції про книжки, їх необхідність для становлення й розвитку людини та громади в історичному дискурсі перетворюються на порожні балачки, оскільки відсутній власне предмет (бажаний об'єкт) розмови. Доповідачі, захоплені селянами, самі стають прохачами літератури. Кульмінацією емоційного полілогу виступає розбиття порожньої шафи з макетами книжок і вправно приклеєними золотими відтисками. Обурення слухачів спровокували оратори, які забули про відповідність слів справам. Тому “зразкова вистава” закінчується провалом,

що постає означенням діяльності культурно-освітнього відділу й культурної політики держави загалом.

Структуруючи гумореску “Пропагандивна поїздка”, письменник зважає на сюжетні колізії, від яких залежить виклад подій. Початкові твору властивий офіційно-діловий стиль, але в іронічній формі. Це відображено в залученні безособових речень з епіфорою “мали наскрізь діловий характер” та переліку справ щодо “колосальної роботи”, втіленої, зрештою, у підготовці двох рефератів-промов та розмальовці шафи. Позірність діяльності втілено також у переліку гасел, які повинні спонукати реципієнтів купувати й читати. Наратор віддає належне блискучій вербальній майстерності доповідачів, рефрен промов яких повторюють реципієнти, обґрунтовуючи свої дії: “Література – це скарб народу, а книги – морська глибина!” Проблема тільки в тому, що предмет заохочення відсутній (бутафорські шафи). Приїзд ораторів висвітлено в неозначено-особових конструкціях, тезовому викладі виступів та в зображенні емоційності магістра: “Запалювався!...Вибухав!...Горів!...Палахкотів!” [1, 363]. Отже, за допомогою односкладних речень Іван Керницький відтворює штучність і формальність не тільки мови чиновників, а й самих діячів, їхніх способів розв’язання питань – гарна обгортка (форма) і відсутній зміст (зміст).

Темпоритм розповіді змінюється, коли відбувається полілог доповідачів зі слухачами. Під тиском конкретних запитань і вимог оратори втрачають запал й упевненість. Заклики поступаються виправданням і навіть проханням про розрекламовану книжкову продукцію. Сплески розбурханих емоцій втілені в еліптичних конструкціях. Крім того, слухачі й доповідачі міняються місцями. Повторюючи щойно почуті заклики, селяни вимагають виконання духовних запитів реципієнтів, апелюючи тими самими гаслами. До речі, Іван Керницький використовує притаманній думі вигук “гей”, який пришвидшує темп розповіді. На відміну від заїжджих промовців, закамаркці одразу починають діяти, трошачи машину і шафи, що стисло передано в інтонаційно забарвлених реченнях, за допомогою вигуків та звуконаслідування, котрі сформували кульмінацію гуморески. Розв’язка колізії в чуттєвому єднанні присутніх – суцільному розчаруванні й риданні через “великий блеф” державної інституції. Письменник змінював темпоритм розповіді, використав градацію в динаміці викладу завдяки залученню різних лексичних одиниць і синтаксичних конструкцій.

І. Керницький вживає своєрідну антитезу на емоційному рівні: запал і радість від блискучого задуму змінюється “чорним настроєм” та сумом через ілюзію діяльності. Водночас автор втілює антиномію існування та життя у зміні стилів: іронічний офіційно-діловий у висвітленні образів представників інституції та розмовно-художній у показі характерів закамаркців. І. Керницький вказує на неприродність маски промовців, які позбуваються їх, коли від них вимагають дій, стаючи безпораднішими за селян. Об’єднавчим компонентом, обрамленням твору, виступає зображення природи: “Осінь була золота. Журавлі кричали: кру, кру...” [1, 362, 366]. Вказуючи на єдину константу, письменник увиразнює непорушність популістських заходів державних установ, які використовують звичайних людей задля утвердження власної значущості, не роблячи нічого.

Студіювання чиновницьких образів та системи триває в “Думі про солом’яні душі”, де персонажі також пов’язані з культурно-просвітницькою діяльністю. За допомогою використаного в назві фразеологізму письменник виказує домінуючі характеристики персонажів (боягузтво і ненадійність). І. Керницький презентує діяльність Українського Комітету міста Безухова. Голова влаштовує засідання, під час якого триває обговорення щодо виховання молоді, пошуків нових кадрів, матеріальної допомоги незахищеним верствам населення, сільської освіти, організації культурних осередків (театральні, хореографічні гуртки,

хор, бібліотека) на периферії. Учасники зібрання одностайно погоджуються з усіма пропозиціями керманіча, постаючи свідомими громадянами-патріотами. Однак незабаром, не встигши втілитись, запал зникає, поступаючись місцем прагматиці. Адже культурна царина радше благодійна, ніж меркантильна. Тому справжня сутність псевдозахисників народної освіти перемагає над утопічними добрими намірами. Вони обирають прибутковіші галузі, а саме: політику, бізнес і вигідний шлюб, зраджуючи керманіча та залишаючи напризволяще чи не найважливішу царину держави. Цю звичну, на жаль, для української громади історію письменник уміщує в автентичний жанр національного фольклору – думу. Наратор виступає сучасним кобзарем. Він стилізує виклад, використовуючи константні складники (постійні епітети, архаїзми, синонімічні паралелізми, семантичні тавтологізми, дієслівна рима, димінутиви). Цікаво, що автор поєднує лицарський та соціально-побутовий різновиди в іронічному наслідуванні зі збереженням темпоритму народнопоетичного твору.

Домінантою текстової організації виступає антитеза і на оповідному, і на композиційному рівнях. Початок обох частин твору відповідний зачину думи: “Ой, у славному-преславному городі Безухові то не яснеє сонечко вставало, то не сурми бойові заграли [...] то Голова Українського Комітету, Батько-Отаман завзятий, своїх співробітників, ясных соколів, на перше засідання скликав” [1, 371]. Зберігаючи тональність фольклорного жанру, І. Керницький створює нові епітети й найменування персонажів згідно з пам’ятками (голова – Батько-Отаман, бухгалтер – Фінансовий Осавул, речниця – вірлиця срібнопера і Представниця Жіноцтва, менеджер – Організаційний Осавул, редактор – Культурно-освітній Осавул), але водночас вкраплює модерну й розмовну лексику (“Рідна Установонька”, “на ландраси-вихиляси начхати”, “нашу касу під опіконьку взяти, вкладки інкасувати”, “за козаченька молодого, директорця золотого, заміж виходити”, “про сімейку краще дбати – ґальянтерійну крамницю відчиняти”, “золоті ключі на полицю клали, писальні машини у футлярі ховали, папери складали, до шухляд замикали” тощо). Суміш розмовного, художнього й публіцистичного стилів зумовлює комічний ефект, який набуває саркастичного забарвлення у другій частині твору, антитетичну до першої. Сміслові протиставлення письменник утілює в заміні початку, який одразу відображає зміну персонажів. Якщо зачин першої частини містив яскраві світлі картини (сонце, сурми, виступ запорожців у похід), то другому початку властиві похмурі темні барви, зумовлені змістовим наповненням (хмари, вовки-сіроманці в пошуках наживи). Відповідно до цього розкривається ество співробітників, які перетворюються з козаків на вовків. Остання метаморфоза корелює з народною легендою про перевертнів. Проте автор наголошує, що ніцисть душі не залежить від подоби.

Варто зауважити невинпадковість вибору саме цього жанру для стилізації. Думи виникли в період національно-визвольних змагань українства. Вони є збереженою поколіннями історією нації, осердям духу, джерелом енергії та сили поетичними портретами визначних борців за незалежність, права і свободи народу. Сучасні фігуранти нової думи відрізняються егоцентризмом, корисливістю, лицемірством та цинізмом. Із псевдокозацького війська залишається тільки Батько-Отаман, самотній орел, здатний лише проклинати негідних нащадків славетних пращурів.

Своєю думою письменник оприявнює тотальну проблему української громади, оскільки культурна політика держави визначає самотність нації та захищає від асиміляції. Зображаючи “державних діячів просвіти”, І. Керницький показує загальну деградацію. Колись заради України люди ладні були віддати життя. Натомість генерація молодих і перспективних сьогодні обирає гроші та власне забезпечення, не ризикуючи здоров’ям, а лише боячись втратити

комфорт, не гребуючи популістськими обіцянками, чому сприяє вправлення в ораторському мистецтві, паразитичне використання віками сформованого жанру. Тож, імовірно, аби повернути думі належного героїчного звучання, варто чимшвидше позбутися солом'яного запалу “солом'яних душ українських” [1, 376].

Справжню палітру характерів без масок презентовано в гуморесці “Дерби в селі Закармаках”. Змагання між командами Реп'яхівського району набуває значення головної події в житті двох громад. Безкомпромісна боротьба забезпечується жорстким відбором гравців (упередження панібратства у виборі воротаря) та безпосереднім втручанням глядачів у футбольні перипетії, до яких зараховано насамперед “симпатика клубу” дядька Охріма та дволітнього бичка тітки Павлихи. Наратор є коментатором у літературній он-лайн трансляції для реципієнтів, у мовленні якого поєднано розмовну й урочисту лексику, фольклорний інтертекст і спортивну термінологію в іронічному контексті. Він передає чуттєве сприйняття гри, актуалізуючи витримку та бажання футболістів перемогти, спортивний запал глядачів та шал трибун. Незважаючи на гумористичний тон розповіді, письменник порушує низку різноаспектних питань, а саме: соціально-економічних (матеріальні нестатки селян, початки бізнесу), політичних (висміювання III Інтернаціоналу, ненависть населення до червоного кольору) і морально-етичних (клятва “кістками прадідів”, пріоритет громадського над особистим).

Отже, у гуморесках Івана Керницького бурлеск виступає домінантою на всіх текстових рівнях, що підтверджує формально-змістова організація творів циклу “Рідними обніжками” (зі збірки “Перелетні птахи”). У художніх текстах використано різні засоби – іронія, сатира, гротеск, задля втілення котрих письменник залучає відповідні зображально-виражальні засоби.

Так, у формуванні образів головну роль надано перифразу і градації. Доречно зауважити про художню амбівалентність образів: з одного боку, подані статусні чи вікові типи, а з другого, наявна індивідуалізація характерів у мовленні (діалоги й полілоги) та в обсерваційних деталях наратора. Натомість на структурному рівні пріоритетні градація, антитеза, рефрен, що регулюють темпоритм викладу й розвиток подій, увиразнюють персонажів. У жанровому аспекті бурлеск втілено в яскравій стилізації, яка виявляється в літературній грі зі стилями та в авторській думі.

Варто зауважити назву циклу. Обніжок – це вузька неорана смуга землі між ланами. У літературній інтерпретації можна потрактувати, з огляду на сюжетний вибір, і місцем дії (невеличке село), і побутовістю замальовок, які, однак, мають значний та виразний підтекстовий складник.

І. Керницький презентує синтез бурлескної традиції, гумору Остапа Вишні й Василя Чечвянського, у художніх текстах яких наявні підтекстові акценти, і новаторських знахідок автора в багатовимірності образів, подій, твору та залученні реципієнта до участі в зображених колізіях завдяки полівекторності наратора (обсерватор, коментатор, оцінювач й учасник).

ЛІТЕРАТУРА

1. Керницький І. Твори : Мала проза / упоряд. Т. Шах. – Львів : Каменяр, 2013. – 487 с.
2. Літературознавча енциклопедія : У двох томах / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. (Енциклопедія ерудита)

Отримано 30 листопада 2015 року

м. Київ

